

INDULATOK NÉLKÜL

Romsics Ignác: *Magyarország története*

■ Kevesen számítottak rá, bár utólag talán nem is olyan meglepő: Romsics Ignác, akit elsősorban a legújabb kori magyar történelem elsőrangú szakértőjeként ismerünk, arra vállalkozott, hogy egyetlen tömör kötetben kerekén 500 oldalon foglalja össze a teljes magyar történelmet. Nem gondoltuk, hogy Romsics egyszer ily határozottan fog témát váltani, ám döntése érthető. Az utóbbi időkben megjelent magyar történelmi áttekintések, kollektív munkák főszerkesztőjeként Romsics, mint ezt jelen kötet rövid utószavában maga is említi, szükségszerűen került közel általa régebben kevésbé behatóan tanulmányozott korokhoz. Hozzátehetjük: a történezt mindezen túl bizonyára vonzotta a szellemi kaland, a kihívás, hogy pályája csúcspontjára új területeket derítsen fel önmaga és olvasói számára.

Mindez nem kevés, de nem minden. A könyv megjelenése óta Romsics kérdésekre válaszolva néhány-szor nyilvánosan elmondta, elfogulatlan ábrázolásra törekedett, s nevezetesen arra, hogy korrigáljon néhány tárgyszerűtlen, egyoldalú felfogást és a magyar történelemtől közszájon forgó legendát. Elmondta azt is, hogy művét elsősorban nem a szakmai, hanem a nagyközönségnek szánta, mindenkinek, akit a magyar múlt érdekel, ezért igyekezett egyszerűen, olvasmányosan írni. Aki foglalkozik a könyvvel, megállapíthatja, hogy a szerző elérte célját. Az eddig felsoroltak azonban – kockáztassuk meg – még nem adtak volna elegendő okot arra, hogy a számos korábbi, Magyarország történetét viszonylag röviden áttekintő munkához Romsics hozzátegyen egy továb-

bit. Az új könyv s szerzője önigazolása a mű felépítésében rejlik. Abban, hogy mindeddig egy kötetben nemigen mutatták be a magyar történelmet a súlypontok efféle elosztásával. E könyvben most az események tudatosan rövid, inkább csak összefoglaló tárgyalásával részletes, adatokkal bőven alátámasztott fejezetek állnak szemben, amelyek az országot lakó népesség különböző rétegeinek, az egyes korok magyar társadalmának életmódjáról szólnak.

Ez az erős szociológiai megközelítés természetesen módszer, ismerjük Romsics nem egy művéből, elsősorban az általa először 1999-ben publikált, nagy sikerű *Magyarország története a XX. században* című munkából. A módszer pedig a történész meggyőződéséről vall. Arról, hogy bár a múlt utólag felidézett képe soha nem lehet teljes, bizonyosan hiányos azonban akkor, ha nem tárja eléink a prózai hétköznapiakat is, a királyok és a főnemesek életkörülményeit éppúgy, mint a kézművesek és a jobbágyok életének viszonyait.

Romsics nem minden általa tárgyalt kornak szakértője, s ezt rokonszenves módon nem is állítja. Példa erre mindjárt a kezdet. A magyar őstörténet útvesztőjében nem kíván csalhatatlan vezetőnként fellépni; ismeri viszont az idevágó irodalmat, s megelégszik azzal, hogy különböző, egymásnak nemegyszer ellentmondó tudományos elméleteket idézzon. Igaz, szívesen keresi az összeegyeztethető elemeket, a legkisebb közös nevezőt. Fogalmazása – „bármelyik álláspont is legyen igaz, annyi biztosra vehető” (11.) – erről a törekvéséről mindent el-

mond, s ez igaz nemcsak a bevezető fejezetre, hanem a könyv egészére. Igaz ugyanakkor az is, hogy egyes kérdésekben visszafogottan, akár csak egy-egy szóval, de határozottan állást foglal. Így a magyar és a finn nyelv közös eredetét lezárt, tisztázott ügynek tekinti, és elutasítja az ettől eltérő „vadregényes” származási elméleteket.

A kötet első oldalától kezdve érvényesül a szerző feljebb már említett szándéka: tévhiteket szeretne eloszlatni. A Kárpát-medencei magyarság etnikai karakterének kialakulásában – szögezi le – nemcsak a nagyobb mértékben ázsiai genetikai mintázattal rendelkező honfoglalók, „hanem az itt talált, főleg európai eredetű és a magyar nyelvet idővel elsajátító autochton néptörödékek is fontos szerepet játszottak” (29.). A „kalandozásokat” idézőjelbe teszi, és annak nevezi, amik voltak: zsákmányoló hadjáratoknak (34.). És tovább: az első lépést a kereseténység felvételénél nem Géza fejedelem, hanem a Dél-Erdélyt uraló Ajtony tette meg, a nagy döntés Bizánc ellen és Róma javára kevésbé spirituális, inkább geopolitikai elgondolásokból fakadt (34–35.), és Szent István Intelmeinek gyakran idézett mondata az egynyelvű ország gyengeségéről többféleképpen értelmezhető, ám bizonyosan nem tekinthetjük a 19. századi nemzetiségi politika igazolásának (52.).

Folytassuk a sort néhány (szinte találmokra kiragadott) példával későbbi századokból. A lengyelországi emlékezetben (Báthory Istvánnal ellentétben) kedvezőtlenül megítélt Nagy Lajos birodalmát sohasem mosta három tenger (107.), a déli harangszónak nincs köze Hunyadi János nándorfehérvári győzelméhez, és az egyik ostromlót önfeláldozóan a mélybe rántó hős igen kétes módon csak a 19. században jutott a Dugovics Títusz névhez (126–127.). Megtépázza Romsics a csaknem népmesévé vált történeteket a bivalyerős Kinizsi Pálról (135.), és a legen-

dák birodalmába utasítja a Dózsa György nevével annak idején már Petőfi Sándor és azóta is mindenki fejében azonnal társuló elképzelést, hogy a bosszúálló nemesek tüzes vastrónra ültették a parasztfelkelés vezérét (137.). A hiedelmet, hogy a mohácsi katasztrófa elkerülhető, és oka egyedül az ország nagyjainak marakodása volt, Romsics cáfolja, bár megjegyzi, hogy a vereség nagyságát jobb központi szervezéssel mérsékelni lehetett volna. Azt azonban már Mátyás koráról súlyos számokkal mutatja ki, hogy mik voltak az erőviszonyok az Oszmán Birodalom és Magyarország közt – az előbbi javára (129. és 140–142.).

Térjünk rá a szerző egyik további, kiemelt céljára. A könyv utószavában Romsics hangsúlyozza, nyíltan szembe kívánt nézni a magyar történelem úgynevezett kényes vagy annak tartott témáival. Példák erre: a három részre szakadt ország védelméről szólva Romsics megjegyzi, hogy a végvári vonal erődítményeinek fenntartását és a katonák zsoldját eleinte a költségek felével, majd kétharmadával a bécsi udvar biztosította. Nyilvánvaló, hogy a török terjeszkedés megfékezése oszt-rák érdek is volt, ám a képlet nem felel meg a hagyományos beszédnek a szívtelen Habsburgokról, akik nem törődtek Magyarországgal (189.). Igen világosan mutatja ki Romsics a bécsi kormányzat súlyos hibáit, amelyek a török kiűzése után hamarosan a Rákóczi-felkeléshez vezettek, ám azt sem hallgatja el, hogy a felkelés utolsó esztendeiben II. Rákóczi Ferenc a maga „ábrándos elképzeléseivel” egyre kevésbé volt képes az európai helyzet változásait s tulajdon szűkülő játéktérét felismerni (258–260.).

A szatmári béke – amelyet tulajdonképpen Nagykarolyban írtak alá – Romsics szemében méltányos kompromisszum volt, mint ahogy általában elismerően szól a 18. század uralkodóiról, elsősorban Mária Teréziáról, aki sokat eredményesen tett azért, hogy a

török megszállás alatt fejlődésében visszavetett ország megindulhasson a felzárkózás útján. Romsics a királynőt a Habsburg-ház egyik legnagyobb uralkodójának tartja, és méltatásában diszkrétan érezteti: helytelen, hogy a budapesti Millenniumi emlékmű szoborcsoportjában Mária Terézia helyére 1954-ben Thököly Imre került (284.). Az a Thököly Imre, aki a 17. század végén a császár és a szultán háborúiban török oldalon állt, vagyis ahogy Romsics írja, igen rosszul mérte fel a helyzetet (248.). E sorok szerzője bevallja: nem bánta volna, ha ennél a témánál, amikor is Nyugat és Kelet között az ország sorsa volt a választás tétje, Romsics ceruzája vastagabban fog. Ám el kell ismernünk, Romsics mindig indulatok nélkül, de nem szárazon ír és elemez. Ez pedig történeti munkájának nem legkisebb érdeme.

Ennek megfelelően nem egy „kényes” kérdésről is csak a tények felsorolását kapjuk a reformkornak és a szabadságharcnak szentelt oldalakon. Romsics nem vállalkozik arra, hogy a Kossuth–Széchenyi-vitában bárkinek akár részben is „igazat” adjon, nem értékeli sem pró, sem kontra Kossuth szerepét 1848/49-ben, és eltekint attól is, hogy a trónfosztásról véleményt mondjon. Megismerhetünk viszont olyan adatokat, amelyekről máshol nemigen esik szó, például az 1848 nyarán választott népképviselői országgyűlés alsóházának szociális összetételét (336.). Figyelmeztet továbbá a szerző arra, hogy a nemzet nem volt egységes sem a Rákóczi-felkelés, sem a szabadságharc során; egyik és másik háborúban is harcoltak mindkét oldalon magyarok. A Bach-korszakról pedig, ami joggal „a nemzeti múlt egyik mélypontjaként rögzült”, vannak elismerő szavai is: az új rendszer nem változtatta meg a forradalom társadalmi vívmányait, előmozdította a polgárosodást és az ország gazdasági fejlődését (344–346.). Utóbbiról ugyan Széchenyi, a döblingi remete kelle-
 tül csak annyit mondott: a haladást nem Bécs hozta, hanem az idő.

nül csak annyit mondott: a haladást nem Bécs hozta, hanem az idő.

A könyv koncepciója – a történelmi események vázlatos bemutatása mellett a mindennapi élet tereit minél szélesebben ábrázolni – természetesen azal jár, hogy a fejlemények leírásából nem egy részlet hiányzik. Ennek már csak azért is így kell lennie, mert Romsics a szorosabb értelemben történelminek nevezett folyamatokat – az irodalomtudomány cselekményről beszélné – eleve úgy mondja el, hogy közben korról korra nagy gondot fordít az államhatalmi és közigazgatási szerkezetének, demográfiai és etnikai viszonyainak ismertetésére. Talán nem fölösleges ehhez hozzátenni, hogy a szerzőt nyilván szorította a terjedelemnek a kiadó által előírt határa is. De hát végül is – mondhatja Romsics, s mondhatjuk mi vele –, ha valaki egyik vagy másik témával kapcsolatban bővebb információkra vágyik, a gazdag magyar historiográfiában számos speciális kérdéssel foglalkozó művet talál, így akár mindjárt jelen könyv 21 oldalt kitevő irodalomlistáján.

Problematikusnak nem a kimaradt történelmi kitekintések tűnnek, hanem egyes igen erősen összevont, rövidre fogott szövegrészek, amelyek a történelemben esetleg kevésbé járatos olvasót magyarázat nélkül hagyják magára, megnehezítik összefüggések felismerését vagy téves asszociációkhoz vezethetnek. Egy-egy példa erre a 19. század második felének ábrázolásából: Romsics az antiszemitizmus mint politikai tényező kezdeteiről szólva mellékmondatban említi a tiszaezlári pert (366.). Tudja-e mindenki – főleg a fiatalabbak –, mire is utal a címszó? Ez nem biztos. Máshol Romsics elénk tárja az 1868-as nemzeti törvény lényegét és a nem magyar népcsoportok ezen túlmenő követeléseit és elégedetlenségét (351–352.). De egy-két szó még ide kívánkozott volna arról, hogy a már eleve felhígtott törvény hiányos végrehajtása és a

magyarosítás politikája a kiegyezést követő öt évtizedben mily mértékben járult hozzá a nemzetiségi kérdés kiélesedéséhez. Majd egy visszapillantásban a 19. századra azt olvassuk, hogy a Habsburg Monarchia 1866-ban „olasz–porosz haderőtől szenvedett vereséget” (382.). Nos, olasz–porosz szövetségtől, az olasz haderőt ugyanis a Monarchia mind a szárazföldön, mind a tengeren legyőzte. Kétség nem fér hozzá, hogy az itt felsoroltakat Romsics maga tudja a legjobban; a példák a tömör fogalmazás kényszeréről szólnak.

Most pedig legfőbb ideje, hogy méltassuk a mű társadalomtörténeti részeit. A könyv öt fejezetből áll, s ezek tárgya egy-egy kor: őstörténet és honfoglalás, a középkori királyság, a három részre szakadt ország, a magyar korona országai a Habsburgok birodalmában és a Trianoni Magyarország. Romsics ezeken belül alfejezetekben foglalkozik a társadalommal s az életmóddal. Az áttekintések a témák igen széles spektrumát ölelik fel, és a mandanivalót adatok sokasága támasztja alá. Magától értetődik, hogy utóbbiak a korai évszázadokban inkább csak becslések, amelyeket aztán a modern időkhöz közeledve egyre inkább felváltanak számok és statisztikai kimutatások. Fejezetről fejezetre változatlan viszont az ábrázolás felépítése. Átfogóan és differenciáltan foglalkozik a szerző minden társadalmi csoporttal, a hatalmi és vagyoni piramis csúcsától a széles alapokig. Egyszerűen és érthetően magyarázza el a nemességen és az egyházon, de a parasztságon belül is létező rétegek közötti szociális különbségeket, rámutat arra, hogy a török időkben specifikus új osztály születik, a végvári vitézek és a hajdúk, majd vizsgálja a történelmi okok miatt megkésett polgárosodást, az idővel megerősödő értelmiség helyzetét és a társadalmi mobilitást általában.

A kép, amit a mindenkori életről kapunk, sokoldalú. Az ország gazdasá-

gának, kereskedelmének összetétele és működése, közlekedésének és településhálózatának alakulása éppúgy téma, mint a kisebb közösségek és a családokon belül fennálló viszonyok. Előbbieket Romsics ismételten és következetesen hasonlítja össze az európai állapotokkal, ami arra a – nem lelkesítő, de az önismeretet szolgáló – eredményre vezet, hogy az ország a kontinensen Nyugat és Kelet között félperiferikus pozíciót foglal el. Ez igaz marad még a kiegyezést követő évtizedekben is, amely „boldog békeidők” pedig ugrásszerű fejlődést hoztak. Az egyes emberek, mind a szegények, mind a gazdagok életéről megtudjuk, hol és hogyan laktak, otthonukat miképpen rendezték be, hogyan ruházkodtak és táplálkoztak, milyenek voltak a higiéniai és egészségi körülményeik.

A mindenkori összképben ezen túl kiemelt helyet foglal el a művelődés és iskolázás kérdése. Romsics nemegyszer idéz idegen utazók és hazai szerzők leírásaiból is, akik kortársként közlelő, éles szemmel figyelhetek meg egy-egy életvitelt és mentalitást. Így bontakozik ki előttünk egy, 18. század végi táblabíró portréja, akivel a maga kemény igénytelenségében akár rokonszenvezhetnénk is, ha nem látnánk éppoly igénytelen s ezért felette szűk szellemi világát (292–294.). Tipikus? Romsics szerint nincs egyértelmű válasz. Létezett e korban a magyar nemes figurája, aki a faluja határán nem látott túl, de léteztek olyanok is, akik tanultak, olvastak, művelődtek, törődtek az ország dolgával. És persze Romsics joggal emlékeztet azokra a főnemesekre, akik áldozatot hoztak a nemzet felemelkedéséért, pártolták az irodalmat és a tudományt, kulturális intézményeket segítettek a világra, könyvtárakat alapítottak. Az említettek közt, akik utóbbit tették, jól festett volna három erdélyi név: Teleki Sámuel, Batthyány Ignác és Samuel von Brukenthal.

A 20. századot Romsics új könyvében száz oldalon tárgyalja. Ez a teljes szövegnek több mint egyötöde, ugyanakkor körülbelül csak egyhatoda a múlt századról írt művének, amire itt kezdetben már utaltunk. Ha felidézük, hogy Romsics tollából egy nagyszabású Bethlen István-életrajz is származik, két kisebb könyv formájában egy-egy alapos tanulmány az 1920-ban a Trianon palotában és 1947-ben Párizsban aláírt békeszerződésről és két további könyv az 1989/90-es rendszerváltásról, akkor érthetjük meg talán igazán, milyen nehéz lehetett számára eddigi műveiből ehhez az utolsó fejezethez kivonatot készíteni. Valóban kivonatról van szó. Romsics számos részt és mondatot vesz át elsősorban a 20. századról publikált kötetéből, ami jelen esetben nyilván legitim módszer. Ugyanakkor az anyag felépítése mégsem egészen azonos, így a külpolitikai környezet és feltételeket az új műben Romsics helyenként más formában és más besorolással mutatja be.

A személyek minősítése – ha erre egyáltalán sor kerül – e munkában még visszafogottabb, mint az ezt megelőző művekben. A Horthy-korszakot annak politikai intézményei alapján Romsics korlátozott, autoriter elemeket tartalmazó polgári parlamentarizmusnak nevezi, tagadja, hogy a rendszer „fasiszta” lett volna (416.), rámutat szociális reformokra és különösen a Klebelsberg nevével fémjelzett oktatáspolitikára (413.), de a merev, az egyes rétegeket egymástól elválasztó társadalmi viszonyokra is, a politikai versengés mélyen antidemokratikus vonásaira és a „törvényhozás szintjére emelt” antiszemitizmusra. A kormányzó kétes szerepét a második világháborúban azonban nem kommentálja, megelégszik a tények felsorolásával. Nem ismétli meg a korábbi könyvében olvasható megjegyzést sem, mely szerint Horthy az 1944. októberi kiugrási kísérletnél „a történelmi vizs-

gán elbukott”. Erősen vitatott személyiségek esetében általában nem kíván döntőbíró lenni, légyen szó Károlyi Mihályról vagy akár Gyurcsány Ferencről. Érvényes ez pedig elsősorban a 20. század egyik legtalányosabb vezető magyar politikusára, Kádár Jánosra, akinek neve egy egész – 1956 után véres bosszúval kezdődő, majd csendes kiegyezéshez vezető, gazdaságilag felemelkedő s végül hanyatló – korról kötődik össze.

Az utolsó három évtizedre a könyvben már csak 20 oldal marad, sőt kevesebb, mert Romsics ebben a rövid fejezetben tárgyalja a rendszerváltás nemzetközi és hazai feltételeinek létrejöttét, az 1989-ben lezajló folyamatokat, majd csak ezután az intézményi és társadalmi változásokat. Természetesen el kell fogadnunk, hogy a történész önmaga jelenéről nem kíván bővebben értekezni és ítélni, rábízta ezt a feladatot mestersége művelőinek későbbi nemzedékeire. Mégis érdemes Romsics 20. századról szóló könyvének utolsó sorait összehasonlítani a most megjelent mű befejezésével. Magyarország akkor az Európai Unió küszöbén állt, és a szerző úgy vélte, az ország feltételei a felzárkózáshoz jelentősen javulni fognak a tagsághoz, s esélyt adnak megfelelő válaszokhoz a 21. század kihívásaira. Jó másfél évtizeddel későbbi munkáját Romsics most viszont borúlátó megállapítással zárja: az utolsó 25 esztendő nem sorolható a magyar történelem olyan sikeresen felívelő periódusai közé, mint Mátyás és Mária Terézia kora, avagy az 1867 utáni dualista időszak.

Végezetül egy megjegyzés és kérdés, aminek címzettje jelen kötet kiadója. Romsics Ignác e könyvét mindenkinek, széles olvasóközösségnek szánta. Ám kívánsága akadályba ütközik, ez pedig a kötet ára. Csaknem 7000 forint. Lehetne-e a következő kiadás egyszerűbb és olcsóbb?